

Rogalandsbrev til paven

Ny brevskatt fra Vatikanarkivet til belysning liv og tro i senmiddelalderen

Av Torstein Jørgensen

Innledende merknader

Vatikanarkivet i Roma utgjør med sine 150 hyllekilometre en av verdens viktigste dokumentsamlinger med enorme mengder historisk informasjon fra store deler av verden og fra de fleste tidsepoker i det millenium som nå går mot sin avslutning. Også Norge, som fra pave-stolens side gjentatte ganger blir omtalt som «det siste land i verden», er representert i de fleste av arkivets ulike kilde-serier. Det sier seg selv at det meste av materialet som gjelder vårt land, stammer fra katolsk tid, hvorav den mest rikholdige perioden er tiden fra den mektige pave Innocents III's pontifikat (1198 – 1216) og frem til reformasjonen (1537). Det meste av det norske middelaldermaterialet ble hentet ut av de fellesnordiske historikerdelegasjonene til Vatikanarkivet i mellomkrigstiden, og er i dag tilgjengeliggjort i *Diplomatarium Norvegicum*. Men en svært viktig kilde-enhet ble holdt lukket. Som de første forskere med basis i et norsk prosjekt, har undertegnede sammen med en italiensk historiker fått tilgang til denne kilde-serien, og et utvalg av de nyoppdagede tek-

Torstein Jørgensen – dr. theol. Professor ved Misjonshøgskolen i Stavanger

stene er nylig publisert i boken *Brev til Paven: Norske forbindelser med Den hellige stol i senmiddelalderen*.

Hva slags tekster er det så denne kilde-serien inneholder? La oss vende oss til en av dem:

Vi skriver året 1525, datoen var 8. februar, og ukedagen var tirsdag. Denne kvelden var det fest i kannikenes gårds- hus i Stavanger. Prester og lekfolk, menn og kvinner var til stede, og – om vi skal tro de skrevne kildene – alle var ærlige og ærbare mennesker slik det sømnet seg for kannikenes omgangskrets. Og stemningen var rolig og fredelig – til å begynne med! – Men da kvelden var over, var dramatiske ting skjedd. En av de tilstedeværende lå dødelig såret på bakken etter å ha fått et sverdslag i hodet fra en av kannikene.

Nå skulle en tro at en slik begivenhet, – hvor dramatisk den enn var, i en utkant av Europa, – kunne ha blitt gjort opp lokalt, ved Stavanger eller Ryfylke lagrett, eller av de stedlige sivile eller geistlige myndigheter i fellesskap. Men nei, – ihvertfall om den skyldige skulle ha håp om å leve videre uten å ha den forbrytelsen han hadde begått, hengende ved seg videre i livet, var det nødvendig med en søknad – eller supplikk – til selveste pavenstolen.

Historisk utblikk

For å forstå den episoden som skjedde i kannikenes hus denne dramatiske febr-

arkvelden i 1525, og det etterløp den fikk som behandlet sak ved ett av de sentrale pavelige kontorene, må vi ta et lite utblikk på situasjonen i samtiden:

Like fra svartedaudens herjinger og gjennom resten av 1300-tallet og det påfølgende 1400-tall hadde landet vårt gjennomgått en gradvis nasjonal svekkelse, hvor Norge ble ført inn i forskjellige unioner først med Sverige, så med Sverige og Danmark, og til sist med Danmark, og hvor Norge for hvert nye skritt i utviklingen mistet biter av sin nasjonale selvstendighet. 1520-årene var i Danmark-Norge preget av den bitre kampen om tronen mellom Christian II og hans onkel Frederik I, som i 1523 frarøvet Christian kongemakten uten at sistnevnte dermed gav opp bestrebelsene for å gjenvinne den. Tidene var urolige, grupper som støttet den ene eller andre av kongene vekslet om å inneha føringen, med opprør og motreaksjoner alt ettersom maktforholdene svingte. Spenningen toppet seg i årene 1533-36, d.v.s. i perioden for den såkalte grevens feide, som endte med at Frederiks eldste sønn, hertug Christian trakk det lengste strået og erobret tronen, og med at Danmark-Norge antok den lutherske tro som offisiell religion.

Sentrale rogalandske navn i denne regionens opprør mot tyngende skatter og andre krav som danskekongene på denne tiden påla, er bispesønnen Jon Eilivsøn og væpneren Orm Eriksøn. Begge ble

som kjent henrettet i Bergen, den første i 1519, den andre i 1521. I Stavanger satt ellers den aldrende og noe rådville Hoskold Hoskoldsøn på bispestolen i den forholdsvis lange perioden fra 1513 til han selv ble tatt av dage i Bergen ved årskiftet 1537/38. Hoskold forsøkte seg på en temmelig umulig nøytralitetslinje, men med ett samlende mål om å bevare den gamle katolske tro; et mål som han riktignok gjennomførte langt mere klosset enn sin kollega, erkebiskop Eystein Engelbrektson, i Trondhjem.

Går vi til Tyskland, finner vi at den lutherske reformasjon er i god gang. Martin Luthers oppspikring av sine tesar om avlaten på kirkedøren i Wittenberg lå i 1525 allerede åtte år tilbake i tiden, og det tyske bondeopprøret var i ferd med å ebbe ut. Konturene av et konfesjonelt splittet Europa er for oss historikere som har det privilegium å betrakte begivenhetene med tilbakeblikksbriller, her klart synlige. Men for datiden var utfallet uvisst, og de samfunnsmessige og politiske variablene utallige. Fremdeles var det overnasjonale nettverk som Den katolske kirke både strukturelt og ideologisk hadde omspunnet hele det vest-europeiske middelaldersamfunnet med, i hovedsak intakt de fleste steder. Og med visse forbehold var dette situasjonen også her på gråberget. Februarkveldsepisoden i kannikegården i Stavanger er et eksempel på det.

Om de nyfunne kildene

Den teksten som gjenforteller hendelsen i kannikestuen, og som redegjør for den videre saksgangen som episoden fikk i det pavelige administrasjonssystemet, er en av de ialt omkring 150 nye tekstene som jeg sammen med min italienske historikerkollega Gastone Saletnich har hentet ut av det såkalte pønitenarsarkivet i Roma, og som ikke har vært tilgjengelig-

gjort tidligere. Dette materialet er deponert i Vatikanarkivet, men tilhører ikke Vatikanarkivets egne samlinger. Det tilhører det pavelige botskontoret, eller Penitentiaria Apostolica, som idag er det offisielle navnet. Arkivet er i prinsippet lukket, og befinner seg rent fysisk i en avlåst seksjon av Vatikanarkivets magasiner. Tilgang til materialet gis ved særskilt tillatelse etter ansøking og intervju, og ved at man forplikter seg til ikke å publisere tekstene uten etter godkjenning av pønitenariats ledelse.

De fellesnordiske historikerdelegasjonene som i mellomkrigstiden gjennom søkte Vatikanarkivets ulike fondi, kjente også til det strengt hemmelige pønitenarsarkivet. Det var i 1913 at tyskeren Emil Göller gjenoppdaget dette materialet. De nordiske forskerne søkte om å få adgang til materialet i 1928, samtidig med forskere fra andre land, og samtidig med at samlingene fysisk ble overflyttet til Vatikanarkivets lokaler. Men det ble besluttet at arkivet fortsatt skulle være lukket. Imidlertid ble én konsesjon innvilget. Det ble åpnet adgang til å få utvalgte tekster opplest for seg av en av pønitenarsarkivets ansatte. Men så vidt vites, benyttet ingen nordiske forskere seg av denne muligheten.

Årsaken til den strenge adgangsbe- grensningen og til at man opprettholder prinsippet om at materialet skal være lukket, ligger i den teologiske forståelsen av dets egenart. De fleste av tekstene omhandler bots- og disiplinærsaker¹ som vedrører enkeltmenneskers forhold til den kanoniske rett, og til den kirkelige nådeforvaltning i form av absolusjoner og dispensasjoner. Tankegangen er altså parallell med den som gjelder for skriftemål, hvor det som sies, skal belegges med absolutt taushet, eller uttrykt med andre ord: det skal besegles med *sigillum ecclesiae*, som ikke skal sprettes før på

dommens dag. På denne bakgrunn er spørsmålet om åpningen av pønitenarsarkivet for forskere fremdeles et kontroversielt tema i Vatikanet, men man har altså for tiden lagt seg på en forsiktig åpningslinje.

Den første som i nyere tid publiserte tekster fra dette arkivet, var daværende arkivleder, Monsignore Felipe Tamburini, som i sin doktoravhandling fra 1969² utgav tekster fra første bind av de såkalte supplikprotkollene. I 1980-årene fikk en forskergruppe under ledelse av professor Ludwig Schmutge i Zürich adgang til det tyske materialet, men dette var så overveldende at man i første omgang måtte avgrense seg til en kortere tidsperiode midt på 1400-tallet, og deres utgivelse kom ikke før i 1996.³ Den første fra Skandinavia som slapp til i dette arkivet, er kirkehistorikeren Per Ingesman fra Århus, som påbegynte sin lesning i 1993. Dr. Saletnich og undertegnede fikk adgang i 1997. Også to finske forskere arbeider p.t. i dette arkivet, mens en søknad fra Sverige er avslått. De tekstene som relaterer til det stavangerske middelalderbispedømmet, vil bli publisert i en bok om forbindelsene mellom dette bispedømmet og pavestolen som vil komme i mars 1999. Vi er nå i gang med transkriberingen av de øvrige tekstene, og disse vil bl.a. komme i det neste bind XXIII av *Diplomatarium Norvegicum*.

Det Hellige Pønitenariat i middelalderen

Før vi nærmer oss de norske tekstene, er det nødvendig med en del mere utførlig informasjon om det pavelige pønitenars-

1. Pønitenariatet forvaltet den gang saker som etter katolsk kategorisering tilhørte både forum internum og forum externum.

2. F. Tamburini, 1969.

3. L. Schmutge, 1996.

kontoret i middelalderen og dets virksomhet. Som formalisert funksjon strekker pønitensthåndteringen seg tilbake til oldkirken, men som en organisert tjeneste ved det pavelige hoff dateres opphavet gjerne til midten eller slutten av 1100-tallet, i alle fall før pave Innocents IIIs tid. På 1400-tallet var denne institusjonen vokst til en administrativ enhet av formidable dimensjoner, og utgjorde sammen med kanselleriet og kammeret de tre viktigste administrasjonsinstitusjonene ved kuren. Pønitiariatet på sin side sysselsatte flere hundre ansatte som igjen behandlet flere tusen henvendelser fra hele Vest-Europa hvert eneste år.

Kontoret ble ledet av en *poenitentiarius major* eller kardinalpønitiar, som han også ble kalt. Han var direkte oppnevnt av paven, og ble skiftet ut med hver nye pave. Hans nestkommanderende ble logisk nok titulert som regent eller *Regens*. Ved siden av disse, innehadde *auditoren* en svært sentral funksjon som kontorets ekspert på den kanoniske rett. De underordnede pønitiarierne, eller *poenitentiarii minores* utgjorde på 1400-tallet en gruppe som varierte i antall fra ni til nitten. De var vanligvis fransiskaner- eller dominikanermunker som var hentet inn fra forskjellige land slik at de fleste av botspilegrimene kunne bli betjent på sine morsmål hva muntlig tale angikk. For de nordiske land var der på denne tiden vanligvis én felles underordnet pønitiar for provinsen Dacia. Det kan her være av interesse å nevne at Sigfrid fra Linköping, som ble biskop av Stavanger i 1351, hadde tjent som poenitentiarius minor ved pavestolen fra 1347. Ellers ble de ulike funksjonene ved selve kontoret eller for å forbedre saker til det, ivaretatt av *procuratores*, *scriptores*, en *registrator*, en *distributor*, en *computator*, en *corrector* og en *sigillator*.

Sakene innløp til pønitenkontoret som petisjoner, d.v.s. søknader. I sakspapirene omtales de vanligvis som supplikker. Alt etter innhold ble supplikkene rubrisert i ulike kategorier. På 1400-tallet opererte man vanligvis med ni slike. Det supplikantene ønsket å oppnå, var enten en absolusjon for et eller annet lovbrudd han eller hun hadde begått som overtrådte kanonisk rett, eller en dispensasjon eller lisens som ville gi søkeren en særrett som gikk på tvers av ordinære rettsbestemmelser og ordninger. Og disse gode ville man, dersom supplikken ble innvilget, få i form av et autoritativt pavebrev som tilsidesatte andre beslutninger som eventuelt var fattet i ens sak på lavere nivå. De største av de ni sakskategoriene er draps- og voldssakene, ekteskapsakene, fødselsdefektsakene, og en stor samlekategori som rett og slett kalles for *de diversis formis*.

Den teologiske basis under dette institusjonaliserte bots- og nådeapparatet lå i læren om pavens *plenitudo potestatis*, d.v.s. hans absolutte og komplette autoritet i alle saker. Som apostelen Peters etterfølger og innehaver av hans nøkler har paven ifølge denne lære den endelige makt til å binde eller løse, d.v.s. til å innvilge nåde eller til å holde den tilbake. I løpet av 1200-tallet delegerte paven noe av denne makten til en bestemt embedsinnehaver, pønitiaren. Men etterhvert ble saksmengden så stor at et eget kontor til å behandle alle de innløpende sakene utviklet seg raskt.

Om vi så kaster et blikk på den ruten og prosedyren en sak fulgte fra avsendt søknad til mottatt pavebrev, er det første som slår en, hvor kort tid hele saksforløpet under de rådende forhold trengte, og hvor effektivt det hele ble håndtert. Drapssaken fra kannikegården i Stavanger som fant sted den 8. februar, forelå ferdig behandlet ved pønitiariatet i

Roma allerede den 14. juli samme år.

En god del av dem som ville fremme sakene sine, reiste selv. De fulgte naturlig nok de vanlige pilegrimsrutene, enten til lands eller til vanns. Men vanligvis var det nok slik at man fremmet supplikker til pønitiariatet via budbringere. At det har skjedd, ser man tydelig i protokollene hvor man her og der finner rekker med saker fra samme land eller region som da trolig er innlevert som en liten pakke av saker av en slik budbringer.

Men før innleveringen måtte saken settes opp på formelt korrekt vis ved hjelp av en prokurator. Etter hva man kjenner til, ble supplikkene gjennomgående innlevert nedskrevet på papir. Dessverre ser disse ut til å være gått tapt, faktisk kjenner man kun til én slik bevart tekst. Dersom supplikken ble innvilget, var den vanlige prosedyren at et svarbrev på pergament ble satt opp. Sannsynligvis ble den opprinnelige papirsupplikken heftet til svarbrevet og sendt tilbake til supplikanten sammen med dette. Men, og dette er det kildemessig viktige punkt i prosedyren. Hver enkelt supplikk ble protokollført ved pønitiariatet, vanligvis i noe forkortet form; det ser man ved å sammenligne disse med de ca. 50 svarbrevene man har bevart. Men i en del tilfeller, f.eks. i alvorlige draps- og voldssaker hvor prester var involvert, og som alle måtte underlegges særskilt juridisk vurdering hos auditoren, har man i referatprotokollen vanligvis skrevet inn hele historien i alle sine detaljer.

Supplikkene ble satt opp og referert i henhold til datidens regler for diplomatisk kunst, med standard innledende og konkluderende ledd og fraser. At en sak ble innvilget, ble anført med formelen *fiat*. Vanligvis fremgår det også av sluttformuleringene om innvilgelsen var gitt *ut in forma*, d.v.s. i henhold til pønitiariens eller hans stedfortreders ordinære

Den forfylte jordkloden midt i Vatikanet symboliserer at Roma var og er sentrum for paven verdensomspennende innflytelse på den katolske kirke. Mellom Rogaland og Vatikanet foregikk det i middelalderen en betydelig korrespondanse, og noen av breva hadde et dramatisk innhold. Foto: Anne Margrethe Bakkevig.

delegerte myndighet, eller om den var innvilget *de gratia speciali*, d.v.s etter å ha vært forelagt paven personlig som særlig kasus, eller om den var innvilget *de gratia speciali et expresso*, d.v.s. etterat paven muntlig hadde gitt sitt samtykke.

Ett forhold ved virksomheten må vi berøre spesielt. Den saksfremstillingen supplikkene hadde når de ble innlevert til pønitenkontoret, var i sin helhet den ene, ansøkende parts versjon av saken, og som sådan var de i prinsippet ensidige. Dette var man naturligvis klar over ved pønitenariatet. Men det man så etter for å prøve en sak, var ikke kun en sannferdig fremstilling av et saksforløp eller tilstand, men også, og ikke minst, om der forelå botferdighet, som så nå-

desinnvilgelsen kunne knytte an til. Imidlertid, i alvorlige og kompliserte saker opererte man med en korrektivmekanisme. En del saker ble nemlig innvilget med et forbehold om at *ordinarien*, som normalt var biskopen i det bispedømme supplikken kom fra, bekreftet fremstillingen av saken slik den forelå i supplikken, og først når så var skjedd, var pavebrevet gyldig.

Selve tekstmaterialet

Men så til selve tekstmaterialet. Det kilde materialet som har et virkelig omfang, og som gjør pønitenarkivet til en så verdifull ny kilde til belysning av europeisk senmiddelalder, er serien av referateller, som de vanligvis blir omtalt, supplikkprotokollene. Den første av dem da-

terer seg fra 1409. Frem til midten av samme århundret har man protokoller som riktignok ikke dekker hele perioden helt komplett, men fra ca. 1450 har man en sammenhengende protokollserie for tiden frem til reformasjonen, og for så vidt også videre frem i tid, men da sviner det nordiske materialet naturlig nok drastisk inn. Ingen har idag noen komplett oversikt over det samlede antallet tekster, men en indikasjon på dimensjonene gir det faktum at i den undersøkte perioden 1458-64, inneholder protokollene ca. 15 000 supplikker bare fra de tyske bispedømmene. Fra den norske kirkeprovins, inklusive Vesterhavsoyene og Island, foreligger altså ialt ca. 150 tekster, som i den store sammenheng er et svært lite tall. Fra Danmark ligger tallet på noe over 700.

De enkelte tekstenes lesbarhet varierer sterkt. De er selvsagt håndskrevne og på latin. Som en hovedregel gjelder at de tidligste tekstene er lettest lesbare. Særlig kan protokollene fra etter omkring 1520 være problematiske fordi man som kjent på denne tiden gikk over fra vegetabilisk til mineralsk blekk som svir papiret.

Når det gjelder tekstenes informasjonsverdi, vil det være min påstand at de representerer en særegen kildekategori med sin egen informasjonsdimensjon. Med termer fra bibeleksegesen kan man si at man her står overfor en egen *Gattung* med sitt eget *Sitz im Leben*. Tekstene åpner ut fra en ny synsvinkel for informasjon om grunnleggende livstolkningsmessige aspekter som innrammet senmiddelaldermenneskets virkelighet; sentrale aspekter ved deres religiøse tro, tankegang og adferd i konkrete og refererte episoder av deres liv. En del av personene i supplikkene tilhører samfunnets ledende skikt, som vi har relativt godt med kilder på fra før. Men svært mange

av personene i disse tekstene må vi kunne kalle middelklassemenesker, slik at vi gjennom dette kildematerialet kommer et stykke nærmere inn på livet til mere vanlige folk. Vi får konkrete opplysninger om former for sosiale fellesskap, måltider, mat og drikke, klær, våpen, transportmidler og meget mer. Noen av tekstene inneholder endatil gjengivelser av replikkvekslinger. Videre får vi supplert dokumentasjonsgrunnlaget for personnavn i perioden, og vi får en del stedsnavn å forholde oss til, som for en dels vedkommende kan være vanskelige å stedfeste.

Selve supplikteksten

Den teksten jeg har valgt å la dere få et innblikk i ved å sitere her, er fra Bind. 73 i supplikregisteret, fol. 1135r-1136r, og den er rubrisert under kategorien *de diversis intitulatui*, som er en variantbenevning på sekkekategori *de diversis formis*. Teksten lyder som følger i vår egen norske oversettelse:

Torgils Amundsøn, en prest fra Stavanger bispedømme, forklarer at han en gang, på en tirsdag sist 8. februar, satt rolig og fredfullt til bords og spiste middag med et større antall ærlige prester og legfolk, menn og kvinner, i kannikenes hus i byen Stavanger. Da hendte det at han gikk over til nabobordet for å sitte sammen med en skomaker som han kjente og var venn med. Men en av de andre som satt ved dette bordet, som hette Olav Aulicus, og som satt på andre siden av skomakeren, begynte da å slenge aggressive bemerkninger mot Torgils, uten annen grunn enn at han ikke ville ha flere prester ved det bordet. Torgils svarte at han kunne sitte hvor han ville siden han som kannik eide minst én av husets vegger, hvorpå Olav, i stedet for å roe seg ned, la ondt til ondt og fortsatte å komme med truende ord mot Torgils. Sistnevnte

tenkte på det Olav sa, og antok at han ville komme til å angripe og slå ham, så han konkluderte med at det var bedre å være føre var. Han tok derfor en stein og slo Olav lett i hodet.

En venn av Olav, ved navn Peter, ble da så sint at han dro til Torgils med en krigshammer av jern, traff ham i siden, spjæret opp hans tredobbelte drakt og forårsaket at det kom en del blod. Da den sårede, som i dette øyeblikk helt mistet selvkontrollen, så Olav flyktende ut av døren, satte han etter, men uten å nå ham igjen. Han gikk derfor tilbake til huset hvor han imidlertid støtte på den før nevnte Peter som nettopp hadde såret ham. For å forsvare seg, siden han antok at han nå ville få enda mer juling enn det såret han alt hadde fått, og siden han nå var ute av stand til å stagge de primær-impulser som ligger utenfor menneskelig kontroll, slo han og såret Peter, som etter truslene fra ham å dømme ville komme til å drepe ham eller i det minste skade ham. Han slo ham derfor med et sverd i hodet. Og på grunn av dette slaget, eller på grunn av hans egen eller doktorenes forsømmelser, døde Peter etter Guds vilje etter fem dager.

Imidlertid, hellige Far, når man tar i betraktning at Torgils ikke var skyldig i nevnte dødsfall på annen måte enn den vi har beskrevet, eller at han hadde hatt noe overlegg, og at han angret sin handling og fremdeles angret den, og at han ønsker å tjene Gud i sine kall og forrette messe slik det er foreskrevet, så søker han

– om å bli absolvert fra alle kirkelige dommer og straffer som han måtte ha pådratt seg på grunn av det ovenfor nevnte, fra manndrapet og alle andre overtredelser,

– og om at han ved Guds nåde kan få dispensasjon og bli restituert fra den irregularitet som han pådro seg på grunn av det ovenfor nevnte,

– og få tillatelse til å tjene i alle sine kall og ved alteret,

– og at han kan få tillatelse til å motta alle typer beneficier som etter kanonisk rett vil kunne gis ham i fremtiden, de speciali et expresso.

Innvilget de speciali et expresso. Mercurius, biskop av Bagnoregio, Regent. Saken sendes til vurdering hos Petro Calhorra, pönitentiarius hos Hans Hellighet og p.t. residerende ved kurien. Roma ved St. Peter, iiii non, i Clemens VII's 2. år. (14/7-1525)

Jeg vil i denne sammenheng ikke foreta noen inngående analyse av denne teksten. Men vi har altså her et eksempel på hvorledes en del av disse kildene beretter svært så detaljert og nærgående fra konkrete episoder i datidens liv, og på denne måten nærmest fungerer som små snapshots av visse sider ved livet dengang slik det utfoldet seg rent konkret. Og vi ser at der i disse tekstene ligger muligheter for å få nye detaljerte opplysninger om ulike sider ved samfunns- og folkelivet dengang. Det er særlig tekstene under rubrikken *de declaratoris* og *diversis formis* som er så utfyllende. En del av de andre rubrikkene inneholder gjennomgående kortere anførsler om at den eller den personen i den eller den situasjonen søker om og får innvilget dispensasjon eller lisens for det eller det.

Av de avsluttende formlene ser vi at Torgil kanniks sak ble forelagt pave Clemens VII in persona, og at han innvilget den ved å gi sitt muntlige bifall. Den som har forelagt saken for paven, og som på hans vegne undertegner supplikken, er storpönitentiariusens stedfortreder, hans regens, som på den tid het Mercurius og var titulærbiskop av Bagnoregio. Det fremgår også at saken ble sendt til juridisk vurdering hos en person ved navn Petrus Calhorra, som i denne teksten kal-

les pønitentiær hos Hans Hellighet, og som må være den som innehar auditor-funksjonen på det tidspunktet. Interessant er det imidlertid å legge merke til at denne saken ikke sendes til prøving av de faktiske forhold hos ordinarien, hvilket innebærer at Torgils Amundsøn må ha fått sitt pavebrev uten at biskop Hoskold ble gitt mulighet til å overprøve hans versjon av saken.

Sluttbemerkninger

Helt til slutt vil jeg knytte noen bemerkninger til selve innvilgelsespraksisen ved pønitenkontoret. Den kirkelige lovgivning i senmiddelalderen var som kjent meget omfattende, og fremstod i en rekke livsforhold som en svært streng og detaljert kasuistisk norm. Brudd på normen kunne medføre ulike former for kirkelige sanksjoner og straffer, i verste fall ekskommunikasjon, hvilket igjen innebar eksklusjon fra nådens samfunn og tap av frelse og evig liv. Men samtidig med, og nærmest som et dialektisk motstykke til den strenge kanoniske lov, opererte man med en temmelig generøs nåde-praksis; – i institusjonalisert form. På den ene side stod altså lovens urokkelige krav, på den annen side hadde man en liberal og generøs praksis med å innvilge alle typer unntak, absolusjoner, lisenser

og dispenser. På grasrotplanet ble den situasjonsrelaterte nådesforvaltningen ivarettatt ved skriftemålet, på kirkens øverste organisatoriske plan ble den ivarettatt av pønitenkontoret.

En norsk, Star-tour-reisende Roma-pilegrim idag vil, dersom han eller hun vandrer nedover Via Arenula mot Tiberen, passere det italienske justisdepartementet, og kanskje legge merke til at dette departementet heter: *Ministero di gi-*

ustitia e gratia, departementet for nåde og rett. I dette navnet lyder et ekko fra den rettsforståelse som vi her har skildret, og som Det hellige pønitenariatet i senmiddelalderen var en sentral del av. Og, dersom den forbipasserende nordmann i tillegg er teolog, slik som undertegnede, vil han kanskje tenke at i dette navnet finner man uttrykt en sentral side av selve det guddommelige, og dermed også av det egentligste menneskelige.

LITTERATUR

- Boyle, L. *A Survey of the Vatican Archives and of its Medieval Holdings*, Toronto 1972.
- Brøgger, A.W. *Stavangers historie i middelalderen*, Stavanger 1915.
- Fink, K.A. «Das Archiv der Sacra Poenitentiarie Apostolica», *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 83 (1972), 88-92.
- Göller, E. «Das alte Archiv der päpstlichen Pönitentiarie», *Römische Quartalschrift Supplementband* 20, Roma-Freiburg 1913, ss. 1-19.
- Helle, K. *Stavanger: Fra Våg til By*, Stavanger 1975.
- T. Jørgensen/G. Saletnich : *Brev til Paven: Norske forbindelser med Den hellige stol i senmiddelalderen*, Stavanger 1999. (Boken kan bestilles fra Rogaland Historie- og Ættesogelag, Stavanger. Boken foreligger også på engelsk med tittelen: *Letters to the Pope: Norwegian Relations to the Holy See in the Late Middle Ages.*)
- Sägmüller, J.B. *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts*, Band 1-2, Freiburg 1914.
- Schmugge, L. *Die Supplikenregister der päpstlichen Pönitentiarie aus der Zeit Pius' II. (1458-1464)*, ..., P.Hersperger, B. Wiggenhauser, Tübingen 1996.
- Tamburini, F. *L'archivio della penitenzieria apostolica e il primo registro delle suppliche (1410-1411)*, Roma 1969.
- Tamburini, F. «Die Apostolische Pönitentiarie und die Dispense «super defectu natalium»», *Illegitimität im Spätmittelalter*, Hrsg. L.Schmugge, Schriften des Historischen Kollegs Kolloquien 29, München 1994 ss. 123-32.